

Lazanin, S. *Priručnik iz njemačke paleografije*. Zagreb : 2004.

O njemačkoj paleografiji i/ili o vakantnim područjima hrvatske historiografije

Na početku osvrta na *Priručnik iz njemačke paleografije* (Tipex, Zagreb, 2004., 124 str.) Sanje Lazanin neka nam bude dopuštena kratka reminiscencija. Kao studenti povijesti s pojmom paleografija i njegovim značenjem susreli smo se na posebnom kolegiju u okviru jednopredmetne povijesti služeći se udžbenikom *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi* Jakova Stipišića.

Udžbenik je namijenjen za latinske dokumente hrvatskoga srednjovjekovlja, a ujedno je odraz činjenice da se na pomoćne povijesne znanosti, dakle i na paleografiju, stavlja težište uglavnom kada je bilo riječi o starovjekovnoj i srednjovjekovnoj povijesti. Posljedica takve sustavne pozornosti jest usustavljeno znanje predstavljeno, između ostaloga, posebnim udžbenikom, pa i posebnim kolegijem. Ranonovovjekovno i novovjekovno razdoblje, kada govorimo o jezicima i pismima izvora, uvelo je pored latinskoga, koji sve do 1848. zadržava i dalje presudnu važnost, i niz drugih jezika, kao što su talijanski, njemački, turski. Arhivsko gradivo pisano njemačkim jezikom datira od kraja 15. st. sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije. Unatoč tomu, sada je prvi puta kod nas objavljen priručnik o njemačkoj paleografiji.

Hrvatsko-njemačka povijesna radionica, »škola« njemačke paleografije i profesionalizam

Misao o potrebi priručnika za njemačku paleografiju nastala je u okviru Hrvatsko-njemačke povijesne radionice, koju je 1995. pokrenuo prof. dr. sc. Drago Roksandić na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i koja od 2000./2001. postoji kao izborni kolegij. Radionica je u prvom redu bila zamišljena kao rad na izvorima, arhivskoj građi, a time i kao »škola« njemačke paleografije. Uvijek je bila (možemo to posvjedočiti iz osobnoga iskustva) »društvo malih brojeva«, već zbog potrebe dobrog poznavanja njemačkoga jezika s jedne strane, ali i visoke motiviranosti s druge, budući da je čak i dobar poznavatelj suvremenoga njemačkoga jezika često pomalo obeshrabren u srazu s dokumentom iz jednoga od proteklih stoljeća. Kod Sanje Lazanin na sretan su se način spojili studij germanistike i povijesti, sudjelovanje u radu Radionice (gdje je sada jedna od voditeljica), a i višegodišnje iskustvo u znanstveno-istraživačkom radu s dokumentima pisanim njemačkim jezikom i pismom. Rezultati toga rada na sustavan su način izneseni u *Priručniku iz njemačke paleografije*.

S gledišta sadržaja

Na ovom mjestu svakako je potrebno navesti sadržaj: *Uvod* (5–7), 1. *Postanak i razvitak srednjovjekovne gotice* (8–9), 2. *Značajke srednjovjekovne gotice* (10–13), 3. *Njemačko pismo* (14–23), 4. *Osvrt na razvitak njemačkoga jezika* (24–32), 5. *Značajke nekih njemačkih grafema i pravopisne posebnosti u njemačkom jeziku Ranoga novog vijeka* (33–36), 6. *Primjeri njemačkih tiskanih tekstova od 16. do 19. stoljeća i transkripcija* (37–55), 7. *Varijante grafema njemačkoga kurentnog pisma od 16. do 19. stoljeća* (56–58), 8. *Primjeri njemačkih rukopisnih tekstova od 16. do*

19. stoljeća i transkripcija (59–87), 9. Vrste kratice s primjerima (88–94), Izbor iz literature (95–96), Dodatak 1. Izbor iz izdanja njemački pisane arhivske građe za hrvatsku povijest (97–98), Dodatak 2. Primjeri vrsta spisa i rukopisa preuzetih iz »Unterrichts-Befehle zur Handschriften-Kunde. Handschriften aus dem 16., 17. und 18. Jahrhundert« (99–109), Dodatak 3. Smjernice za vanjsko uređivanje teksta kod objavljivanja izvorne građe za noviju njemačku povijest (Johannes Schulze) (110–120), Zusammenfassung/Sažetak (121).

Prva tri poglavlja bave se nastankom i razvojem njemačkoga pisma polazeći od njegovih srednjovjekovnih izvorišta u latinskoj gotici. Nastaje u 16. stoljeću, a u upotrebi je sve do 1941., kada je ukinuto odredbom Nationalsocijalističke njemačke radničke partije. Autorica, oslanjajući se na njemačke paleografe, promatra povijest i razvoj pisma u širem kontekstu ranonovovjekovne kulturne povijesti te s toga gledišta u pismu prepoznaje opća obilježja epohe.

Budući da su njemački jezik, grafemi i ortografija u spomenutim četirima stoljećima prošli različite promjene, poglavlja koja se bave tim pitanjima važan su dio priručnika. U njima su navedene i obrazložene neke od promjena, koje često mogu predstavljati poteškoću pri čitanju tekstova.

Priručnik donosi primjere triju tipova slova abecede (*Schwabacher, fraktura i antikva*) koji su se rabili u tiskanim tekstovima, kao i reprodukcije i prijepise tiskanih tekstova od 16. do 19. stoljeća koji se odnose na hrvatski prostor. Među njima su zakoni, sanitarne uredbe, vojni pravilnici i druge vrste dokumenata. Sama činjenica da su tiskani, u vremenu kad su prevladavali rukopisni dokumenti, ukazuje na važnost koju im je davao sam autor.

Mnogo je zahtjevniji dio koji se odnosi na prijepise reprodukcija rukopisnih tekstova pisanih njemačkim kurentnim pismom (osim kojega postoje još dva tipa rukopisnoga pisma, na koje upućuje autorica – fraktura i kancelarijsko pismo). Među njima ima onih u kojima su pisari lijepim i kićenim rukopisom isticali reprezentativnost i važnost teksta, ali i onih koji su predstavljali uredsku rutinu. Kratice su još jedna od važnih karakteristika toga pisma. One su zaista, kao što je to vidljivo u priručniku, poglavlje za sebe. Njihovom upotrebom štedilo se vrijeme i papir. Kada je riječ o dokumentima vojnokrajiške provenijencije, velik se dio kratice odnosi na vojnu terminologiju, a i na razine zapovjedne hijerarhije, koja seže sve do carskoga dvora. Pisarima i ljudima iz »branše« bile su vrlo dobro poznate kao dio službenoga pojmovnika. Autorica je usporedno tablično prikazala grafijski izgled nekih kratice u izvorniku, prijepis na latinicu i razrješenje. Tomu je dodan i veći popis kratice s razrješenjima, popis posebnih znakova, kao i onodobne interpunkcije.

Autorica je u ovom priručniku povezala spoznaje njemačkih paleografa s istraživačkim radom na izvornoj i još neobjavljenoj građi koja se odnosi na hrvatsku povijest. Tako su navedeni primjeri tiskanih i rukopisnih dokumenata, a i jezičnih i ortografskih osobitosti njemačkoga pisma preuzeti iz nje, što predstavlja osobitu vrijednost priručnika.

Ponekad čitanje i razumijevanje dokumenata nije dovoljno već postoji potreba i za njihovom objavom. Premda ova problematika ulazi u domenu druge znanosti – egdotike, povezana je s paleografijom, te joj je autorica posebnu pozornost obratila u dodatcima. U objavljenom arhivskom gradivu na hrvatskom jeziku zamjetna je velika raznolikost, kako autorica ukazuje, u izboru metode objavljivanja gradiva. Ti su problemi odavna prepoznati u Njemačkoj, što je vidljivo iz prijevoda teksta Johannes

Schulzea (tiskanoga 1966.), u kojem su donesene smjernice za vanjsko uređivanje teksta pri objavljivanju izvorne građe. Iz teksta je vidljivo da su ta pitanja postavljena još potkraj 19. stoljeća te da ih se rješavalo na razini institucija, većinom arhiva, koje su radile na objavi građe.

Bilješke na margini

Za opis svoga postupka prijenosa jednoga pisma u drugo, tj. iz njemačkoga pisma u latinicu, autorica je izabrala – oslanjajući se, prema vlastitim riječima, na njemačke paleografe – pojam *transkripcija*. Drugi pojam u upotrebi u paleografiji jest *transliteracija*. Kada je riječ o prijenosu nekih drugih pisama, kao što su npr., glagoljica ili bosančica na latinicu, razlikovanje ovih dvaju pojmova od velike je znanstvene i paleografske važnosti. *Transkripcijom* se prilikom prijenosa drugoga pisma na latinicu bilježi stvarni ili pretpostavljeni izgovor, dok se pri *transliteraciji* bez iznimke poštuje načelo da svaki znak u jednom pismu ima svoj odgovarajući i jedinstveni znak u drugom pismu, riječju, da vrijedi pravilo znak za znak. Ili konkretno, da se transliterirani tekst može u svakom trenutku ponovo »prenijeti« na izvorno pismo, bez potrebe uvida u original (naravno, pod uvjetom da se prepisivaču nije potkrala grješka). Koliko god se ta definicija činila jasnom i jednostavnom, ponekad ju je teško dosljedno provesti neovisno o kojem je izabranom načelu riječ. Na koji se način definiranje i/ili razlikovanje ovih dvaju pojmova odnosi na tekstove koji se prenose s njemačkoga pisma na latinicu pitanje je koje ostaje otvoreno.

Vrlo je korisno sedmo poglavlje *Varijante grafema njemačkoga kurentnog pisma od 16. do 19. stoljeća*, u kojem su grafemi tablično prikazani onako kako se javljaju u dokumentima kroz pojedina stoljeća. Budući da su grafemi preuzeti iz dokumenata različite provenijencije, čitatelju omogućuju uvid u različitosti u njihovu pisanju, koje također mogu otežati čitanje i razumijevanje pojedinoga teksta. Bilo bi zanimljivo vidjeti kako grafemi izgledaju u nekom od brojnih novovjekovnih *Schreibmeisterbücher*, koje su se, riječima autorice, »sastojale (...) od listova s uzorcima različitih tipova pisma, koji su s obzirom na svoju svrhu bili na različitom stupnju stilizacije«, odnosno, kako je izgledao taj »idealni«, »uzor-znak« prema kojem su – u većini slučajeva, kad govorimo o dokumentima vojnokrajiske provenijencije, u uredskoj svakodevici – nastajale njegove varijante.

Jedna od reprodukcija donosi stranicu s njemačkim slovima iz *Nove slavonske i nimacske gramatike* Matije Antuna Relkovića iz 1789. Znakovito je, u kontekstu hrvatske kulturne povijesti, da su slavonski pisci iz 18. stoljeća (osim Relkovića, treba spomenuti još Blaža Tadijanovića i Marijana Lanosovića) birali upravo njemački kao jezik-posrednik za svoje gramatike »ilirskoga« ili »slavonskoga« jezika.

Riječ-dvije čitatelju

Priručnik je namijenjen povjesničarima, povjesničarima umjetnosti, arhivistima i muzealcima, tj. svima koji se služe dokumentima pisanim njemačkim pismom i jezikom, a napose onima koji to tek namjeravaju. Budući da arhivi u Republici Hrvatskoj čuvaju nepreglednu građu pisanu njemačkim pismom, nadamo se da smo osvrtnom ovaj vrijedni i prvi priručnik o njemačkoj paleografiji dovoljno preporučili za mjesto na polici sa stručnom literaturom svakoga arhivista.

Priručnik je dakako namijenjen i široj javnosti koju zanima kulturna povijest, povijest knjige i pisma, jer sadržaj obiluje zanimljivim podacima o tim pitanjima. Pisan njegovanim stilom i s obiljem kvalitetnih reprodukcija omogućuje čitatelju i korisniku uvježbavanje čitanja njemačkoga pisma, ujedno ga uvodeći u čudesan, minuli svijet pisma, knjige i dokumenta. Nadamo se također da će ovaj priručnik, a time i znanje koje sadržava, naći svoj put do onih kojima je namijenjen.

Kristina Milković